

Svjetski poredak

Henry Kissinger

Školska knjiga, Zagreb, 2015., 366 str.

S obzirom na globalizacijsku međuovisnost i mnogostruke prijetnje međunarodnoj stabilnosti i miru danas se, više no ikada ranije, traga za koncepcijom svjetskog poretka. No kao u slučaju mnogih drugih pojmova međunarodnih odnosa, ne postoji općeprihvaćena definicija tog sustava i nema jasnog ili zajednički dogovorenog skupa ciljeva, metoda ili ograničenja kojima bi on bio određen. Dijelom je tomu tako jer istinski globalni, svjetski poredak nikada nije ni postojao. Stoga knjiga Henryja Kissingera *Svjetski poredak* dolazi u pravi čas. Knjiga obuhvaća 366 stranica, sadrži devet poglavlja, uvod i zaključak, a u prijevodu Vedrana Pavlića objavljena je 2015. godine u izdanju Školske knjige.

Na pragu devedesetih, dobitnik Nobelove nagrade za mir, nekadašnji državni tajnik i savjetnik američkog predsjednika za nacionalnu sigurnost, veliki strategijski mag i teoretičar diplomacije Henry Kissinger, suočavajući se s krajem povijesti i sukobom civilizacija, napisao je djelo koje odiše njegovim doista impresivnim životnim i političkim iskustvom i znanjem. Držeći se Machiavellijeva savjeta da se u pisanju uvijek treba osvrnuti na prošlost, prikazati sadašnjost i, što je najvažnije, naznačiti moguća zbivanja, Kissinger iznosi svoja razmišljanja o tome kako bi svijet mogao izgledati u narednih pola stoljeća.

Pritom se usredotočuje na one regije čije su koncepcije poretka ponajviše utjecale na razvoj modernoga doba, nastojeći odgovoriti na pitanje postoji li uopće način na koji se različita povijesna iskustva i vrijednosti suvremenog svijeta mogu oblikovati u zajednički poredak. Početno, određuje tri razine poretka – svjetski, za koji se vjeruje da može biti primijenjen na cijeli svijet, međunarodni, kao praktičnu primjenu koncepcije na znatan dio planeta, i regionalni, koji sadrži primjenu načela poretka na određeno zemljopisno područje. Sve tri razine temelje se na dvije komponente – na skupu zajednički prihvaćenih pravila koja definiraju granice dopustivog ponašanja i na ravnoteži sila koja prisiljava na suzdržanost kada dođe do kršenja pravila.

Sve dominirajuće civilizacije definirale su vlastiti koncept poretka, s tim da je svaka sebe smatrala središtem svijeta čija su distinktivna obilježja mogla biti univerzalno prihvatljiva. Prikazujući povijest protekla dva milenija, Kissinger utvrđuje da su postojala četiri različita koncepta svjetskog poretka, i to: europski sustav, odnosno vestfalski model suverenih država jednakoga statusa unutar tog sustava, kineski, koji se temelji na tradicionalnom shvaćanju Srednjega kraljevstva kao velike regionalne sile, islamski sustav, utemeljen na široj ideji zajednice, te američki poredak, potaknut prije više od dva stoljeća.

Najsličnija današnjem svijetu bila je Europa 17. stoljeća, unutar koje je postojalo puno različitih jedinica, od kojih ni jedna nije bila dovoljno moćna da pobijedi sve ostale. Bio je to sustav nastao na nizu zasebnih dogovora u dva vestfalska grada, Münsteru i Osnabrücku. Vestfalski mir – za Kissingera najspominjaniji diplomatski dokument europske povijesti, značio je praktično prihvaćanje realnosti, a ne neko jedinstveno moralno rješenje. Smatra da je paradoksalno što su sveopća iscrpljenost ratovanjem i cinizam omogućili sudionicima da praktične instrumente za završetak jednoga konkretnog rata pretvore u općenite koncepcije za ustroj svjetskog poretka. Prihvatili su inherentnu ravnopravnost suverenih država bez obzira na njihovu moć ili unutarnji sustav – svi su kraljevi bili „veličanstva“, svi veleposlanici „ekscelencije“. Vestfalski mir postao je prekretnica u povijesti država zato što su elementi koje je uveo bili podjednako i jednostavni i sveobuhvatni. Država, a ne carstvo, dinastija ili vjera, potvrđena je kao osnovna jedinica europskog poretka. Uspostavljena je koncepcija suverenosti država i vanjskog nemiješanja u unutarnje stvari. Kissinger smatra da je struktura uspostavljena Vestfalskim mirom bila prvi pokušaj institucionalizacije međunarodnog poretka na osnovi dogovorenih pravila i ograničenja, a „... genijalnost tog sustava, i razlog zašto se proširio svijetom, jest u tome što su njegove odredbe bile proceduralne, a ne materijalne“ (str. 32).

Na području između Europe i Kine najutjecajnija je bila islamska univerzalna koncepcija svjetskog poretka s vizijom jedinstvene, od boga potvrđene vlasti koja ujedinjuje i pacificira svijet. Za Kissingera islam je bio religija, multietnička superdržava i novi svjetski poredak u jednom. *Dar al-Islam*, kuća islama, odnosno svijet mira kojim je upravljao kalifat, institucija definirana kao pravedni nasljednik Prorokove zemaljske političke vlasti. Ostala područja bila su *dar al-harb* ili svijet rata, pa je misija islama bila uključiti ta područja u vlastiti svjetski poredak te tako donijeti univerzalni mir – *Pax Islamica*. Islam je predodređen širiti se na „svijet rata“, kako su nazivali sve dijelove svijeta u kojima su živjeli nevjernici, sve dok cijeli svijet ne postane unitaran sustav u koji će sklad donijeti poruka proroka Muhameda – na svijetu mora postojati samo jedno carstvo, jedna vjera i jedna vrhovna vlast.

Strategija stvaranja tog univerzalnog sustava nosit će naziv džihad, što podrazumijeva obvezu vjernika da svoju vjeru šire „svojim srcem, svojim jezikom, svojim rukama

ili mačem“ (str. 94). Interakcije muslimanskih i nemuslimanskih društava prolazile su razdoblja često plodonosnog suživota, ali i razdoblja antagonizama. Svjetski projekt širenja islama zaustavljen je u 8. stoljeću u Europi, a u 13. se ponovno pojavio san o uspostavi univerzalnog poretka s muslimanskim carstvom predvođenim osmanskim Turcima. Nakon pada Osmanskoga Carstva ključne muslimanske države podijelile su se na one koje žele ući u novi ekumenski međunarodni poredak temeljen na državi i one koje se smatraju sudionicama borbe za nasljedstvo univerzalne vladavine u okvirima strogog tumačenja tradicionalne islamske koncepcije svjetskog poretka. Kissinger navodi da je u izraelsko-palestinskom pitanju ukorijenjen sukob tih dviju koncepcija svjetskog poretka. Izrael je po definiciji vestfalska država, dok ključne države ili frakcije na Bliskom istoku na međunarodni poredak gledaju kroz prizmu islamske svijesti (str. 120). U Kissingerovoj raspravi posebno mjesto ima podjela između sunitskog i šijitskog ogranka islama, koju ilustrira opsežnijim prikazom Saudijske Arabije i Irana.

Kina je središte treće hijerarhijske i teorijski univerzalne koncepcije poretka koji Kissinger promatra, smatrajući ga „... najstarijim, najjasnije definiranim i najudaljenijim od vestfalskih ideja“ (str. 187). Sustav sinocentrične osmoze temeljio se na ideji neograničenog dosega carske vlasti. Car se nalazio na vrhu političke i kulturne univerzalne hijerarhije i imao je vlast nad „svime ispod neba“, pri čemu je Kina bila središnji, civilizirani dio koji je nadahnjivao i uzdizao ostatak čovječanstva. Kina nije pokušavala izvoziti svoj politički sustav; čekala je da ga drugi sami preuzmu. U skladu s tim, i kinesko ministarstvo vanjskih poslova osnovano je tek sredinom 19. stoljeća pod nazivom Ured za upravljanje poslovima svih nacija, čime se impliciralo da se Kina uopće ne bavi diplomacijom među državama. I najsporniji, za strance često ponižavajući, najvažniji kineski diplomatski ritual – *kowtow*, klečanje i dodirivanje tla glavom kao znak priznanja vrhovne vlasti cara, bio je dobrovoljan ne toliko kao pokazatelj podčinjenosti naroda već njegove očaranosti carskom osobom. Od drevne civilizacije preko klasičnog carstva i komunističke revolucije do uloge velike sile, Kina kao država u usponu donosi određenu razinu nestabilnosti, pa Kissinger smatra da kinesko rukovodstvo, kao predstavnici pete generacija vođa od revolucije, očekuje da će se prije ili poslije „... međunarodni poredak razvijati na način koji će Kini omogućiti da zauzme središnju ulogu u daljnjem razvoju pravila međunarodnih odnosa, čak i u onoj mjeri u kojoj će moći promijeniti i neka od postojećih pravila“ (str. 197).

Četvrti promatrani sustav nastao je u „Novom svijetu“ u skladu s nagovještajima Johna Winthropa o puritanskim doseljenicima koji će izgraditi „grad na gori“, što će svijet nadahnuti pravednošću svojih načela i snagom svog primjera. U američkom pristupu svjetskom poretku, mir i ravnoteža nastat će sami po sebi kada druge nacije dobiju onakvo pravo na principijelno sudjelovanje u vladanju nad samim sobom kakvo su imali Amerikanci. Stoga zadaća američke vanjske politike nije toliko bila promicanje specifično američkih interesa koliko jačanje zajedničkih načela. Tijekom

20. stoljeća Sjedinjene Američke Države postat će zaštitnik poretka što ga je prije više stoljeća osmislila Europa. No američka vizija nije se oslanjala na prihvaćanje europskog sustava ravnoteže sila, već na ostvarivanje mira širenjem demokratskih načela.

Svaki od navedenih poredaka smatrao se uzorom za legitimno organiziranje cijelog čovječanstva, vjerujući da se vladanjem nad područjem u okviru pojedinačnog poretka zapravo uvodi red u cijeli svijet. No „ni jedno društvo nikad nije smoglo snage, ni jedno državno vodstvo ustrajnosti i ni jedna vjera dinamizam potreban da bi svoje ideje mogli trajno nametnuti cijelom svijetu“ (str. 97). Univerzalnost se pokazala neostvarivom za sve osvajače jer „... poredak mora biti kultiviran, on ne može biti nametnut. Svaki sustav svjetskog poretka, da bi bio održiv, mora biti prihvaćen kao takav, od strane vođa od strane naroda. Uz to mora odražavati dvije činjenice. Prvo, poredak bez slobode može se očuvati samo privremeno, i drugo, sloboda ne može biti ostvarena niti sačuvana bez okvira poretka koji će čuvati mir. Stoga su poredak i sloboda međuovisni“ (str. 15).

Od svih navedenih koncepcija poretka vestfalska su načela jedina općepriзнata osnova svjetskog poretka u mjeri u kojoj on uopće postoji. Pluralizam je ključno obilježje europskog poretka, a s vremenom je postao uzor za koncepciju svjetskog poretka. Suvremeni, danas globalni vestfalski sustav anarhičnost svijeta pokušava zatomiti ekstenzivnom mrežom međunarodnih pravila i organizacijskih struktura čiji je cilj poticati slobodnu trgovinu i jačati stabilnost međunarodnog financijskog sustava, uspostaviti zajednička načela za rješavanje međunarodnih sporova i odrediti granice u vođenju ratova kada do njih dođe. Taj sustav država danas obuhvaća sve kulture i regije i neutralan je okvir za interakcije različitih društava. No vestfalska su načela danas napadnuta sa svih strana, pa Kissinger postavlja pitanje suočavamo li se s razdobljem u kojem budućnost određuju sile koje ni jedan poredak neće moći obuzdati, zloslutno zaključujući da će, kada se poredak ne može postići konsenzusom niti može biti nametnut silom, proizaći uz katastrofalnu i nečovječnu cijenu, iz iskustva kaosa. Stoga smatra da je zadaća državnika sačuvati međunarodni poredak – kakav god da on bio, i spriječiti da na vlast dođu demonski pojedinci i zavodljive ideje represije koje čovječanstvo stvara u svakom povijesnom razdoblju. Pozivajući se na Richelieua – jednog od svojih omiljenih teorijskih prethodnika, Kissinger navodi da se od Richelieua može naučiti da „... prvo, nužan element uspješne vanjske politike je postojanje dugoročne strategijske koncepcije temeljene na pomnoj analizi svih relevantnih čimbenika, drugo, državnik tu viziju treba razraditi analizom i pretvaranjem niza nejasnih, često i međusobno oprečnih pritisaka u koherentnu i jasnu politiku, i treće, mora djelovati po samom rubu mogućeg i tako premostiti jaz između iskustva i aspiracija društva“ (str. 27).

Svi promatrani koncepti svjetskog poretka obuhvaćali su zemljopisna područja koja su onovremeni državnici poznavali, što je bila posljedica činjenice da tadašnja tehno-

logija nije omogućavala niti poticala funkcioniranje jedinstvenog globalnog sustava. Upravo zato Kissinger posljednje poglavlje posvećuje znanosti i tehnologiji kao lajtmotivima našeg doba, o čijim utjecajima ovisi budući ustroj međunarodnog poretka. Za razliku od ratova koji su u ranijim razdobljima donosili implicitnu računicu u kojoj su koristi pobjede nadmašivale njezinu cijenu, nuklearno doba nametnulo je cijenu koja je u nesrazmjeru s bilo kojom zamislivom koristi. Time se tehnološka nadmoć pretvorila u geopolitičku nemoć, a širenje nuklearnog oružja preraslo je u ključni strateški problem za suvremeni međunarodni poredak. S druge strane kibernetički prostor drukčiji je od cjelokupnog dosadašnjeg povijesnog iskustva, a „... internetska se tehnologija pokazala prebrzom za svaku strategiju ili doktrinu“ (str. 297), brišući razlike između informacija, znanja i mudrosti.

Svjetski poredak budućnosti Kissinger shvaća kao novi tip odnosa velikih sila koji bi bio utemeljen ponajprije na načelima vestfalskog sustava ravnoteže globalnih, a ne regionalnih ili državnih sila. No u tom prikazu svijeta nema međunarodnog prava, međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija, civilnog društva sa svojim razgranatim mrežama i platformama, brojnih globalnih inicijativa i znanstvene zajednice koji su svojim djelovanjem stvorili prakse i modele suradnje i međusobnog odnošenja, a od kojih se mogu očekivati i nova paradigmatiska rješenja.

Čitajući posljednju knjigu Henryja Kissingera, brojni će zaključiti da obrise budućeg svjetskog poretka nije moguće ocrtati isključivo iz realističke povijesne perspektive – koliko god da je ona *kisindžerski* briljantna, očaravajuće britka u osvjetljavanju prošlih i sadašnjih zbivanja u raznim prostorima svijeta kroz brojna stoljeća i danas jer, kao što i sam autor naglašava, ponavljanje poznatog vodi stagnaciji. Povijest diplomacije povijest je stalnih pokušaja nadvladavanja realizma nad idealizmom i obratno. Realizam, koji Kissinger ilustrira ne samo Macchiavellijem, Richelieuom, Talleyrandom, već ponajviše Theodoreom Rooseveltom i njegovim geopolitičkim poimanjem svijeta, uvukao nas je u trajnu obranu nacionalnih interesa, od kojeg ne vidimo ništa drugo pa tako ni osjećaj moralne obveze i mogućnost idealizma, koji je do posljednjeg daha branio i zahtjevima za promicanje demokracije i ljudskih prava gorljivo zagovarao Woodrow Wilson. Kissingerovim riječima rečeno, kao što idealisti moraju shvatiti da nemaju monopol nad moralnim vrijednostima, tako i realisti moraju prihvatiti da su idealisti dio stvarnosti.